

УДК 94:394(47+57):378.6(477.44-25)“2015/2023“

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-47-135-141>

Local studios of soviet everyday life: experience, lessons, challenges

Olha A. Koliastruk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Dr.(History), Professor (Ukraine)

e-mail: olha.koliastruk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1099-5868>

WOS ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2554456>

Abstract.

The purpose of the article is an attempt to analyze the results of the activities of domestic researchers of the history of Soviet everyday life (historians, ethnologists, cultural scientists, anthropologists, sociologists, art critics), which were presented at seven all-Ukrainian scientific and theoretical seminars of the series «Everyday Life: Visions and Meanings», held at Vinnitsia State Pedagogical University M. Kotsiubynskyi during 2015-2023. **The research methodology** is based on a combination of general scientific, special-historical and interdisciplinary methods and tools of socio-cultural analysis. The **scientific novelty** of the work lies in the fact that it attempts a primary (self) analysis and generalization of the local experience of the problematization of the Soviet past through the lens of everyday life. **Conclusion.** The initiative of the scientists of the Center for the Study of Everyday History of the Faculty of Vinnitsia Pedagogical University was launched in the context of the beginning of Russian aggression as a response to the request for an in-depth historical-anthropological and socio-cultural study of the (un)completed Soviet past through the visions and meanings of the life world of an ordinary Soviet person. Researchers of leading scientific institutions and higher educational institutions of Ukraine actively responded to the proposal of a scientific and theoretical dialogue between specialists. Some summaries of the journey can be expressed in several theses. First, the choice of topics for each subsequent seminar was not arbitrary. It is determined, on the one hand, by specific public requests and the professional readiness of researchers, and on the other hand, it arose from the specific interdisciplinary work of each previous seminar. Secondly, in Ukraine as a result, a stable core of qualified researchers of the Soviet past from various scientific fields has formed, to which new generations of researchers are interested. Systematic scientific dialogues contributed to the expansion of the subject field of Soviet everyday life, deepened and improved the methodology of its study, significantly for the development of an adequate understanding and interpretation of the Soviet past.

Keywords: history of everyday life, Soviet past, scientific and theoretical seminar, interdisciplinary dialogue, Soviet identity, historical and cultural memory.

Локальні студії радянського повсякдення: досвід, уроки, виклики

Ольга Коляструк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: olha.koliastruk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1099-5868>

WOS Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2554456>

Анотація.

Метою статті є спроба проаналізувати результати діяльності вітчизняних дослідників історії радянської повсякденності (істориків, етнологів, культурологів, антропологів, соціологів, мистецтвознавців), що були представлені на семи всеукраїнських науково-теоретичних семінарах циклу «Повсякдення: візії та смисли», проведених у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського упродовж 2015-2023 рр. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових, спеціально-історичних та міждисциплінарних методів та інструментів соціокультурного аналізу. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що в ній здійснена спроба першого (само)аналізу і узагальнення локального досвіду проблематизації радянського минулого через оптику повсякдення. **Висновки.** Ініціатива науковців Центру дослідження повсякдення історичного факультету Вінницького педагогічного університету була розгорнута в умовах початку російської агресії як відповідь на запит поглибленого історико-антропологічного і

соціокультурного вивчення (не)завершеного радянського минулого через візії та смисли життєвого світу звичайної радянської людини. Дослідники провідних наукових установ та вищих навчальних закладів України активно відгукнулися на пропозицію науково-теоретичного діалогу між фахівцями. Okремі підсумки пройденого шляху можна висловити у кількох тезах. По-перше, вибір тем кожного наступного семінару не був рамдомним. Він обумовлений, з одного боку, конкретними суспільними запитами та фаховою готовністю дослідників, а з іншого – поставав з конкретних міждисциплінарних напрацювань кожного попереднього семінару. По-друге, в Україні склалося стале ядро фахових дослідників радянського минулого з різних наукових галузей, до якого зацікавлено долучаються нові покоління дослідників. Системні наукові діалоги сприяли розширенню предметного поля радянського повсякдення, поглибили і вдосконалили методологію його вивчення, істотно вплинули на вироблення адекватного розуміння та інтерпретації радянського минулого.

Ключові слова: історія повсякденності, радянське минуле, науково-теоретичний семінар, міждисциплінарний діалог, радянська ідентичність, історична та культурна пам'ять.

Постановка проблеми. Початок російської агресії навесні 2014 р. загострив увагу до осмислення радянського минулого, мотивував зосередження зусиль на дослідженні національної та громадянської ідентичності. Тоді власне остаточно на кафедрі філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології викристалізувалася ідея започаткування загальноукраїнського діалогу між гуманітаріями у форматі науково-теоретичних семінарів у циклі «Повсякдення: візії та смисли». Автором ідеї проведення заходу й керівником семінару виступила проф. Коляструк О.А. Нашу ініціативу підтримали науковці Інституту історії України НАН України, ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України, колеги-викладачі провідних вищих навчальних закладів України, учителі. Початковий задум був сфокусований на з'ясуванні можливостей історії повсякденності як нової дослідницької програми вивчення радянського минулого на підставі широкого залучення й критичного аналізу різних джерел та застосування міждисциплінарних методів пізнання

Аналіз джерел та останніх досліджень. Історія повсякденності у вітчизняній гуманітаристиці часів незалежності належить до пріоритетних напрямків наукових студій у вивченні радянського минулого. В основі статті – матеріали семи всеукраїнських науково-теоретичних семінарів циклу «Повсякдення: візії та смисли», що відбулися у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського упродовж 2015-2023 рр. Це друковані й електронні збірки матеріалів, аудіо та відеозаписи цих зібрань, авторські і колективні монографії, окремі статті, публічні виступи, матеріали тематичних круглих столів викладачів та студентів факультету, методичні розробки літніх шкіл для школярів та молоді, записи вебінарів з учителями тощо, а також робочі матеріали Центру дослідження повсякдення (ЦДП), зокрема польові дослідження викладачів та студентів історичного факультету ВДПУ, візуальні і аудіо документи, накопичені в Рукописному фонді Науково-навчальної лабораторії з історії та етнології Східного Поділля (РФ ННЛІЕСхП), а також архів партнерського спілкування дослідників, проектні і програмні підготовчі розробки тощо.

ЦДП вдалося об'єднати довкола себе значне коло вітчизняних вчених, що займаються вивченням радянського повсякдення, передусім варто назвати незмінних спів організаторів і консультантів семінарів Г. Боряка (Інститут історії НАН України), А. Киридон (Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»), Г. Бондаренко (ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України), Б. Галайка (УІНП). Наукові дискусії, експертні оцінки, аналітичні узагальнення ґрунтувалися на персональному внескові і безпосередній реакції під час роботи семінарів істориків О. Стяжкіної, О. Рябченко, О. Кісь, Г. Боднар, О. Годованської, Н. Гогохії, В. Венгерської тощо, архівістів Ю. Легуна, Р. Подкура, О. Галамай, О. Лисенко, етнологів О. Боряк, Н. Жмуд, О. Брайченко, М. Борисенка, С. Маховської, культурних антропологів М. Гримич, О. Овсіюк, Т. Момот (Полек), візуальних антропологів В. Тарасова, О. Маєвського, О. Кондратюк, О. Васяновича, К. Кузіної, філологів В. Василенка, Л. Даниленко, соціологів О. Іващенко, Л. Скокіної і багатьох інших.

Метою статті є спроба проаналізувати результати діяльності вітчизняних дослідників історії радянської повсякденності (істориків, етнологів, культурологів, соціологів, мистецтвознавців), що були представлені на семи всеукраїнських науково-теоретичних семінарах циклу «Повсякдення: візії та смисли», проведених у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського упродовж 2015-2023 рр.

Виклад основного матеріалу. Проблематика радянської повсякденності набула предметної актуальності на історичному факультеті від початку XXI ст. Соціально-історичні характеристики суспільного буття постійно знаходилися у полі інтересів викладачів під час вивчення історії України, історії слов'янських народів, всесвітньої історії (відповідного періоду), історії вітчизняної культури, краєзнавства тощо, а також спеціалізованих навчальних дисциплін

для магістрів, а потім і аспірантів. Не оминали повсякденного життя й етнологи як у навчально-теоретичних курсах, так і під час архівно-музейної, науково-дослідної етнографічної практик, тематичних усноісторичних студій та польових експедицій. Перші наукові напрацювання викладені у підручниках з історії України для 10-11 класів загальноосвітньої середньої школи і посібниках для студентів, а також в матеріалах історико-краєзнавчих конференцій «Вінниччина: минуле і сьогодні», у меморіальному виданні «Реабілітовані історією. Вінницька область», серіях публікацій «Подільська інтонація», «Структури повсякденності» тощо.

Спектр питань, запропонованих до розмови на першому семінарі (2015) «Історія радянської повсякденності: на перехресті джерел» був дуже широкий, зокрема: об'єкт і предмет повсякденності у сучасній гуманітаристиці: (між)дисциплінарне позиціонування / розмежування / інтегрування; дослідницькі діалоги й авторські монологи в холистичній культурі дослідження; «структури повсякденності» й «силові поля» радянського повсякдення у дослідницькому «полі» соціо-гуманітарія (історика, етнолога, культурного антрополога, соціолога, лінгвіста, мистецтвознавця); джерельні засади історії повсякденності, проблема їх оцінки, класифікації та ранжування: основні – допоміжні, об'єктивні – суб'єктивні, офіційні – приватні, матеріали влади – особові документи, письмові – усні, візуальні, речові, традиційні – запозичені тощо; усноісторичні й аудіовізуальні документи в арсеналі історика повсякденності: методологія і культура збирання, принципи відбору, способи накопичення і гарантії зберігання, практики розкодування і використання; інтерпретація документів як проблема дослідницької культури історика повсякденності: оптика та інструментарій, аналітика і емпатія (аналітико-мнемічна та емотивно-когнітивна рефлексія) – емоційний резонанс документу і провакації пам'яті; завдання дискурсивного аналізу соціокультурних практик: варіативність текстів і контексти прочитання; поліморфність реальності, взаємодія макро- і мікрорівнів минулого, проблема релятивізму і (полі)варіативність історичної істини. Наша пропозиція радше скидалася на проєкт майбутньої програми, насамперед, йшлося про визначення дослідницького поля як такого, а також суб'єктів дії в цьому полі. Невдовзі до оргкомітету надійшло близько 90 заявок від науковців з різних регіонів України.

Упродовж 14-15 травня 2015 р. за безпосередньої участі 60 дослідників з Києва, Львова, Харкова, Чернігова, Рівного, Одеси, Луцька, Переяслав-Хмельницького та Вінниці тривала зацікавлена розмова на шести тематичних панелях: «Методологія повсякдення і методика дослідження», «Архіви про повсякдення», «Повсякденність в роки війни: мовою документів», «Особові та візуальні документи про повсякдення», «Усноісторична документалістика радянського повсякдення», «Радянська повсякденність крізь призму культурної антропології, етнології та фольклористики». Серед учасників – 8 докторів історичних наук, 2 доктори філологічних наук, 1 – доктор мистецтвознавства, 21 кандидат історичних наук, аспіранти, студенти.

Цей семінар став першим проєктом в теоретико-методологічній царині окресленого дискурсу. Виступи учасників семінару засвідчили посилення уваги до аналізу повсякденного життя радянського періоду й водночас увиразнили лакунарність дослідницького поля. На перспективу учасники семінару пропонували зосередитись на теоретико-методологічних засадах наряду. А. Киридон підкреслила необхідність акцентування своєрідності й тяглості повсякденних практик, простеженні внутрішніх чинників їх трансформування на різних етапах радянської реальності. Цікавим, на її думку, може бути аналіз форматування повсякдення у загальносуспільному розвитку. З огляду на це, постає потреба не лише фактологічного відтворення повсякденних характеристик, але нагальною бачиться проблема поглиблення аналітичної складової повсякденного життя, пошук того, «як людина різних епох сприймала саму себе й своє власне життя» (Історія радянської повсякденності, 2015, с.11).

Водночас, уже тоді була закладена специфіка вінницьких діалогів про повсякденність – це взаємодія істориків і етнографів у вивченні радянського, зокрема в етнонаціональному вимірі, на прикладі певних етнічних груп, на простежуванні впливу радянських практик на традиційну культуру, висловлена колегами-етнологами Н. Жмуд, Т. Кароевою, І. Батиревою, В. Гребеньовою, В.А. Косаківським тощо.

Драматичні події сучасності (Революції Гідності, анексія Криму, окупація частини Донецької і Луганської областей) також вимагали їх наукового осмислення на підставі свідчень їх безпосередніх учасників і свідків, що спонукало нас влітку – восени 2015 р. до організації і проведення двох викладацько-студентських тематичних етнографічних експедицій: «Донбас і Поділля очима людей» (за сприяння ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України) та «Досвід переселення та адаптації у зв'язку із наявними військовими подіями» (за ініціативи Міжнародної волонтерської організації ім. Роберта Шумана (Варшава)). Їхньою метою було виявити площини взаємодії «свого / чужого / іншого» у сприйнятті мешканцями Донбасу та Поділля один одного, маркерів їх вираження, а також проявів радянськості у сучасних повсякденних світоглядно-поведінкових практиках представників обох регіонів. Наступною весною також була проведена

.....
міні-експедиція «Кримські татари на Поділлі» до с. Нова Гребля Калинівського району та усноісторичні студії на тему «Війна в пам'яті дітей», в яких була зафіксована як спогади літніх людей, що дітьми пережили Другу світову війну, так і дітей та молоді зі сходу України, які опинилися в зоні розв'язаного Росією військового конфлікту. Зібрані матеріали поповнили РФ ННЛІЕСХП.

З урахуванням цих матеріалів у травні 2016 р. був проведений другий семінар на тему «Радянськість: спроба діагностики крізь призму повсякденності». Учасникам було запропоновано зосередитися на обговоренні шести основних доповідей, тексти яких ввійшли до збірки матеріалів семінару (Радянськість: спроба діагностики, 2017). Для відкритого діалогу було запрошено авторитетних експертів: істориків, соціологів, етнологів, антропологів, мистецтвознавців. До них долучилися викладачі, краєзнавці, учителі, студенти, аспіранти. Серед питань, винесених на обговорення семінару, були проблеми радянської та пострадянської людини в сучасній гуманітаристиці, радянські поведінкові стереотипи, прояв радянських цінностей у сучасних сценаріях життя, «радянський слід» у меморіальній культурі. Жваве обговорення розгорнулося довкола виступів Г. Бондаренко «Радянські стандарти заможності та їх прояви у сучасній культурі споживання» та М. Гримич «Шароварщина: емансипаційний та маніпулятивний ефекти», а також Н. Жмуд «Радянські світоглядно-поведінкові практики в сучасному житті мешканців Поділля та Донбасу: взаємний дискурс». Про причини пролонгованості радянського в житті незалежної України вели мову О. Стяжкіна «Володарі часу: чому радянське (не)завершується» та О. Коляструк «(Пост)радянська повсякденність українського соціуму: між травмою, ностальгією і сподіванням». Візуальні і вербальні патерни радянського прослідкували у своїх доповідях В. Тарасов «Повсякденність у площині візуального джерела (на прикладі аналізу плаката 1985-1991 рр.)» та О. Андрушук «Пострадянські репрезентації радянського: "близьке минуле" на сторінках популярних періодичних видань України (1991–2015)».

Уже за наслідками перших двох семінарів (2015 і 2016 рр.) можна було дійти висновку, що дослідження повсякденності радянської доби надається до кращого розуміння не лише сутності самої тоталітарної системи СРСР, а й розкриває механізми її динамічної стійкості і системного самовідтворення з врахуванням коректив змінюваності історичного контексту. У ході дискусій ми з'ясували, що саме у сфері повсякденності відбувалося зв'язування реального і вигаданого (міфологічного, навіяного) світів радянського. При цьому комуністичний дискурс був продуктом як реальної, так і фіктивної історії. Згубність такого накладання фантомних уявлень на дійсні полягала в тому, що це призводило до деформації як адекватного сприйняття реальності, так і створення стабільної історії, нерухомого часу, який стоїть на місці; так відбувалося заморожування історичного часу, в якому формується дискурсність. Через те виникала фікція нерухомої, вічної історії: трансляція радянських норм від покоління до покоління забезпечувалась відтак не лише ідеологічною політичністю, а й фантомною релігійністю дезорієнтованих мас.

Своєрідним тестовим продовженням дослідницьких трендів у галузі повсякдення став локальний проєкт «Культурний ландшафт Вінниці: від минулого до майбутнього», проведений за грантової підтримки Вінницької міської ради.

6-7 квітня 2017 р. був проведений третій всеукраїнський науково-теоретичний семінар «Радянська повсякденність у культурній пам'яті суспільства», який мав кілька тематичних панелей: Memory Studies (студії пам'яті) як напрям сучасних історико-антропологічних досліджень; реалізація заходів з декомунізації: здобутки і прорахунки, проблеми і перспективи; «місця пам'яті» в комемораційних практиках суспільства; перерахування радянських палімпсестів і відновлення національної культурної ідентичності; рефлексія травми і ностальгійного синдрому на рівнях індивідуальної, соціальної та історичної пам'яті; культурна пам'ять як форма трансляції та актуалізації культурних смислів.

Одне з центральних місць на цьому семінарі посіла тематика декомунізації. Т. Кароєва та Ю. Легун поділилися міркуваннями про досвід реалізації заходів з декомунізації у Вінниці, її здобутків і прорахунків. Про інерційність вінничан вів мову також і Б. Галайко. В. Бабка охарактеризував сильні та слабкі сторони українська моделі декомунізації. О. Рябенко зосередила увагу на стратегіях поводження з пам'ятниками комуністичного минулого в Україні з 1990 по 2017 рр. Представлення радянського періоду в музейній експозиції (на прикладі Національного музею історії України) критично здійснила О. Гайдай (Радянська повсякденність, 2017, с.58-144).

Надзвичайну зацікавленість у всіх учасників семінару викликав формат студентської практичної панелі, де виступили з повідомленнями (за матеріалами польової практики) студенти II-III курсів ФІЕП К. Геркалюк, Т. Коломієць, Г. Куліков, В. Літинський, П. Педін, Т. Рабчук, що здійснили свої наукові студії під керівництвом викладачів Н. Жмуд, Т. Кароєвої та наукового співробітника НДІ українознавства МОН України Т. Полек.

Наступний, четвертий семінар «Життя по-радянськи: проблеми вивчення та інтерпретації» був скликаний 27-28 квітня 2018 р. і, по суті, поглибив і результати попередньої зустрічі, передусім через оптики осмислення, пам'ятання, рефлексії. У збірнику, сформованому його учасниками, ставилися питання присутності радянського у публічному і науковому дискурсі (Життя по-радянськи, 2019, с. 11-76). Уроки триваючого в Україні процесу декомунізації яскраво відображені в розділах «Декомунізація in progress: від демонтажу радянського символізму до деконструкції радянського змісту» (Життя по-радянськи, 2019, с.77-104), «Пропрацювання минулого і перезавантаження пам'яті» (Життя по-радянськи, 2019, с.105-174). Вперше на семінарі було фокусовано розглянуто проблему засвоєння минулого, його суперечливого пам'ятання і пошуку комунікативного консенсусу між різними радянськими поколіннями.

Слід визнати, що хоч на третьому і четвертому семінарах дослідники уже вказували на суттєву відмінність у сприйнятті й осмисленні радянського минулого в Україні і Росії, сепарування наукової візії ще не відбулося. Ми концептуально все ще знаходилися у рамках російської парадигми, послуговувалися термінологічно-поняттєвими рамками, певною мірою толерували їх смислові акценти, зокрема апелювали до досвіду «маленької людини» (Ното Sovieticus). Втім І. Скубій вказала полярні особливості у формуванні «споживацької культури» у 1930-ті рр. П. Кравченко також наголосив на зламі традиційних структур повсякдення внаслідок «розкуркулення». В доповіді О. Боряк йшлося про нав'язування нормативних практик жіночності (по-радянськи) в українському селі і місті, що продовжили зламну агресію проти української народної традиції.

П'ятий семінар (4-5 квітня 2019 р.) на тему «Образ радянського: конструкція, міфологія, візуальні рамки» істотно розширив коло учасників як інституційно, так і персонально. На ньому були розглянуті окремі теоретико-методологічні проблеми вивчення радянського повсякдення крізь призму візуальній антропології; проаналізовано, як за допомогою художнього, документального, анімаційного кінематографа, живопису, фотографії, скульптурної пластики, журнальної і плакатної графіки, а також художньої літератури і публіцистики формувалась свідомість радянських людей, як напрацьовувалась система впливу візуальної пропаганди в політичних ритуалах і практиках буденного життя. У авторських публікаціях, що ввійшли до колективної монографії за наслідками семінару (Образ радянського, 2020), авторами проаналізовані технології і практики продукування, поширення і споживання радянських образів різними соціальними верствами, а також відображено рефлексії та інтерпретації радянського в сучасній культурі. На цьому семінарі вперше була артикульована категорія «радянської травми», хоча розглядалася вона не цілісно, а в окремих кейсах про голодомори, репресії, війну. Зауважимо, що у зчитуванні візуальних образів радянського дослідники (О. Лабур, К. Єремєєва, К. Кузіна, О. Стяжкіна, О. Васянович, В. Тарасов та ін.) розглядали питання як державницьки-ангажованих ракурсів радянських «здобутків» і «переваг» радянського життя, так і заломлення оптики бачення; наголошували на текстах і контекстах прочитання візуального і вербального меседжів. Відтак, важливим було акцентування на режимах видимості (видимих і невидимих). Знову було на візуальному рівні проаналізовано проблему радянської дерусифікації і нівелювання національної культури українців під гаслом поступу модернізації та урбанізації. На дискусійному майданчику «Etno і sovietico в українському селі» поруч із оцінками кваліфікованих фахівців прозвучали голоси студентів, магістрантів, аспірантів, зокрема й тих, хто взяв участь у першій літній школі для дітей та молоді «Долаючи радянське: трансформація культурної пам'яті на пострадянському просторі» (3-8 липня 2018 р.). Цей досвід був продовжений і в другій тематичній школі «Друга світова війна: переосмислення» (6-10 липня 2019 р.), організатори (П. Кравченко, О. Коляструк, Р. Подкур, І. Батирєва, А. Войнаровський, Н. Жмуд), спираючись на результати щойно проведеного наукового форуму, вже виразно інструментували злочинні програми і дії радянського сталінізму стосовно українців.

Шостий науково-теоретичний семінар через вимушені заходи карантину, пов'язані із пандемією Covid-19, проходив 15–16 квітня 2021 р. у режимі online і був присвячений проблемі «Хронотоп радянського». Його предметне поле стосувалося часу і простору радянського повсякдення, географічних кордонів та символічних меж радянського простору, організації колективного простору і приватного світу у тоталітарній державі, яка прагнула тотального контролю над радянською людиною.

Особливо виразним інтелектуально і провокативним був виступ Антона Лягуші, в якому він на прикладі сучасних мемів розкрив не лише технології радянської соціальної міфології, а й показав сучасну стереотипізацію радянського в свідомості сучасних росіян. Він відзначив, що у мемах відбувалася сакралізація образу Сталіна, в них репресії перетворилися на норму і впроваджувалася думка про розпад СРСР як найбільшу трагедію ХХ ст. тощо. Мемі транслюють конкретні, стереотипні ідеї про псевдореальність радянського або симулюють його (Кузіна, К. (2021)).

Про ступінь поглибленого вивчення радянської повсякденності на цьому семінарі свідчить те, що для цього був використаний інструментарій гендерної /жіночої історії (О. Боряк, О. Кісь, О.Лабур), просопографії (Ю. Кузьменко), усної історії (Т. Пастушенко, Н. Жмуд), регіоналістики й історичної географії (К. Єремєєва, О. Андросчук), соціології (О. Іващенко, Л. Скокіна), візуальної антропології (В. Тарасов), історії дитинства (Н. Гогохія, В. Гребеньова) тощо (Коляструк, 2021). Отже, і цей семінар, представлений широким спектром дослідницьких проблем, об'єднаних темою «радянського» буття, засвідчив, що «радянське» все ще не стало перегорнутою сторінкою минулого, воно продовжує бути присутнім у сучасному українському суспільстві і, понад те, претендує на майбутнє. Очевидно, що межі впливу «радянського» не визначаються державницькими кордонами чи хронологічними рамками колишнього СРСР. Воно було і таки є інструментом соціально-культурної комунікації, відтак потребує глибокого осмислення.

Повномасштабний наступ російського агресора 24 лютого 2022 р. унеможливив проведення весною чергового семінару на тему «Травма радянського». Нам вдалося до цієї теми повернутися лише 14-15 грудня 2023 р. Попри безпосередні загрози бомбардування і обстрілів до онлайн зустрічі приєдналися 82 людей, зі 105 зареєстрованих. У роботі семінару взяли участь А. Добошевська з Кракова (Польща) та Т. Боряк з Вільнюса (Литва). Ключовим виступом першого дня стала теоретико-методологічна доповідь Л. Якубової «Тоталітарна радянська травма», в якій вона виразно обстоювала визнання радянської історії наскрізно травматичною для українського суспільства, водночас, на її думку, саме Голодомор 1932-1933 рр. призвів до остаточного утвердження тоталітаризму в Україні і надалі зумовив принципову деформацію свідомості і підсвідомості українців. Фрагментарно (через вимушені небезпекою перерви) встигла викласти окремі ідеї своїх роздумів А. Киридон «Травма як символічна матриця осмислення радянського в контекстуальній парадигмі». О. Коляструк вдалося системно викласти свій аналіз на вебінарі з учителями за програмою «Нової доби» 19 грудня 2023 р.

На особливу увагу заслуговує джерелознавчий аналіз, здійснений Т. Боряк стосовно наслідків радянської соціальної інженерії та травми Голодомору, який вона найменувала цитатою з усної історичної інтерв'ю свідка Голодомору: «Боялися балакати: попробуй щось сказати – німі люди були». Натомість у площині візуальної антропології простежили неусвідомлену небезпеку наслідування чи невідрефлексованого користування меморіальної практики в незалежній Україні (В. Тарасов), з одного боку, а з іншого – дієвості плакатної графіки за радянським лекалом у РФ і на тимчасово окупованих українських територіях (О. Маєвський). Доповідачки, спираючись на усноїсторичні джерела і користуючись методикою гендерних досліджень, показали опір і протистояння системній радянській в різних соціальних верствах українського соціуму, зокрема жінок-дисиденток 1960-х рр. (А. Добошевська) та сільських породіль пізньорадянського періоду (О. Боряк).

Висновки. Ініціатива науковців Центру дослідження повсякдення історичного факультету Вінницького педагогічного університету була розгорнута в умовах початку російської агресії як відповідь на запит поглибленого історико-антропологічного і соціокультурного вивчення (не)завершеного радянського минулого через візії та смисли життєвого світу звичайної радянської людини. Дослідники провідних наукових установ та вищих навчальних закладів України активно відгукнулися на пропозицію науково-теоретичного діалогу між фахівцями. Окремі підсумки пройденого шляху можна висловити у кількох тезах. По-перше, вибір тем кожного наступного семінару не був рамдомним. Він обумовлений, з одного боку, конкретними суспільними запитами та фаховою готовністю дослідників, а з іншого – поставав з конкретних міждисциплінарних напрацювань кожного попереднього семінару. По-друге, в Україні склалося стає ядро фахових дослідників радянського минулого з різних наукових галузей, до якого зацікавлено долучаються нові покоління дослідників. Системні наукові діалоги сприяли розширенню предметного поля радянського повсякдення, поглибили і вдосконалили методологію його вивчення, істотно вплинули на вироблення адекватного розуміння та інтерпретації радянського минулого.

Подяки. Від імені оргкомітету і себе особисто висловлюю вдячність усім учасникам наших семінарів і сподіваюсь на продовження результативної праці і надалі. 18-19 квітня 2024 р. передбачається проведення восьмого семінару на тему «Культурна спадщина українців: стигми радянського».

Джерела та література:

Життя «по-радянськи» (2019). *Життя «по-радянськи»: проблеми вивчення та інтерпретації:* зб. матеріалів IV Всеукр.наук.-теорет. семінару, 27-28 квітня 2018 р., м. Вінниця /за ред. О. А. Коляструк. Вінниця : Нілан-ЛТД. 272 с.

- Історія радянської повсякденності** (2015). *Історія радянської повсякденності: на перехресті джерел*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-теорет. семінару, 14-15 травня 2015 р., м. Вінниця. / за ред. кол. О.А. Коляструк. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». 156 с.
- Коляструк, О. А.** (2021). (ред). *Час і простір радянського повсякдення: між реальністю, сприйняттям і пам'яттю*: кол. монографія. Вінниця: Твори. 220 с.
- Кузіна, К.** (2021) «Хронотоп радянського»: огляд науково-теоретичного семінару із циклу «Повсякдення: візії та смисли» (15–16 квітня 2021 р.) URL: [https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakdennya-vizii-ta-smisli-\(15-16-kvitnya-2021-r\)](https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakdennya-vizii-ta-smisli-(15-16-kvitnya-2021-r))
- Образ радянського** (2020). *Образ радянського: конструкція, міфологія, візуальні рамки*: кол. монографія / за ред. О.Коляструк. Вінниця : Твори. 386 с.
- Радянська повсякденність** (2017). *Радянська повсякденність у культурній пам'яті суспільства*: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-теорет. семінару, 6-7 квітня 2017 р., м. Вінниця / за ред. О. А. Коляструк. Вінниця : Нілан-ЛТД. 356 с.
- Радянськість** (2017). *Радянськість: спроба діагностики кризь призму повсякденності*: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-теорет. семінару, 7-8 квітня 2016 р., м. Вінниця / за ред. О.А. Коляструк. Вінниця : Нілан-ЛТД. 212 с.

References:

- Istoriya radianskoyi povsiakdennosti** (2015). *Istoriya radianskoyi povsiakdennosti: na perekhrestі dzherel*: zb. materialiv Vseukr. nauk.-teoret. seminaru, 14-15 travnia 2015, m. Vinnytsia. / za red. kol. O.A. Koliastruk. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD». 156 s. [The history of Soviet everyday life: at the crossroads of sources]: coll. materials of the All-Ukrainian science and theory seminar, May 14-15, 2015, Vinnytsia. / ed. O.A. Koliastruk. Vinnytsia: "Nilan-LTD" LLC. 156 p. [in Ukrainian].
- Koliastruk, O. A.** (2021). (Ed.) *Chas i prostir radianskoho povsiakdennia: mizh realnistiu, spryniatiam i pamiattiu*: kol. monohrafiia /za zah. red. O.A. Koliastruk. Vinnytsia : Tvory. 220 s. [Time and space of Soviet everyday life: between reality, perception and memory]: col. monograph /for general ed. O.A. Koliastruk. Vinnytsia: Works. 220 p. [in Ukrainian].
- Kuzina, K.** (2021). «Khronotop radianskoho»: ohliad naukovo-teoretychnoho seminaru iz tsykladu «Povsiakdennia: vizii ta smysly» (15–16 kvitnia 2021) URL: [https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakdennya-vizii-ta-smisli-\(15-16-kvitnya-2021\)](https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakdennya-vizii-ta-smisli-(15-16-kvitnya-2021)) [«Soviet Chronotop»: review of the scientific and theoretical seminar from the series «Everyday: Visions and Meanings» (April 15-16, 2021)] URL: [https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakdennya-vizii-ta-smisli-\(15-16-kvitnya-2021\)](https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakdennya-vizii-ta-smisli-(15-16-kvitnya-2021)) [in Ukrainian].
- Obraz radianskoho** (2020). *Obraz radianskoho: konstruktsiia, mifolohiia, vizualni ramky*: kol. monohrafiia / za. red. O.Koliastruk. Vinnytsia : Tvory. 386 s. [The image of the Soviet: construction, mythology, visual framework]: col. monograph / ed. O. Koliastruk. Vinnytsia: Works. 386 p. [in Ukrainian].
- Radianska povsiakdennist** (2017). *Radianska povsiakdennist u kulturnii pamiati suspilstva*: zb. materialiv III Vseukr. nauk.-teoret. seminaru, 6-7 kvitnia 2017 r., m. Vinnytsia / za red. O. A. Koliastruk. Vinnytsia : Nilan-LTD. 356 s. [Soviet everyday life in the cultural memory of society]: coll. materials of III All-Ukrainian science and theory seminar, April 6-7, 2017, Vinnytsia / ed. O. A. Koliastruk. Vinnytsia: Nilan-LTD. 356 p. [in Ukrainian].
- Radianskist** (2017). *Radianskist: spроба diahnostryky kriz pryizmu povsiakdennosti*: zb. materialiv II Vseukr. nauk.-teoret. seminaru, 7-8 kvitnia 2016 r., m. Vinnytsia / za red. O.A. Koliastruk. Vinnytsia : Nilan-LTD. 212 s. [Sovietness: an attempt at diagnosis through the prism of everyday life]: coll. materials of the II All-Ukrainian science and theory seminar, April 7-8, 2016, Vinnytsia / ed. O.A. Koliastruk. Vinnytsia: Nilan-LTD. 212 p. [in Ukrainian].
- Zhyttia «po-radiansky»** (2019). *Zhyttia «po-radiansky»: problemy vyvchennia ta interpretatsii*: zb. materialiv IV Vseukr.nauk.-teoret. seminaru, 27-28 kvitnia 2018, m. Vinnytsia /za red. O. A. Koliastruk. Vinnytsia : Nilan-LTD. 272 s. [«Soviet-style» life: problems of study and interpretation]: coll. materials IV All-Ukrainian scientific-theoretical. seminar, April 27-28, 2018, Vinnytsia / ed. O. A. Koliastruk. Vinnytsia: Nilan-LTD. 272 p. [in Ukrainian].